

sinteza koje bi na svetsku istoriografsku pozornicu iznele nova naučna dostignuća i ako ne od istorije, onda barem od istoriografije ovog prostora od objekta načinile subjekt.

Nikola Mijatov

Коста Ст. Павловић, ДНЕВНИК 1930–1932, приредили Срђан Мићић и Наташа Милићевић, Београд, Историјски архив Београда, Институт за новију историју Србије, 2020, 570.

U Istorijskom arhivu Beograda čuva se od 2005. godine legat pravnik i diplomate Koste St. Pavlovića (1905–1988). Najvećim delom Legat čini arhivska građa koja se odnosi na rad Emigrantske vlade Kraljevine Jugoslavije. Posle Aprilskog rata Pavlović je radio u Londonu kao lični sekretar predsednika vlade Dušana Simovića i potpredsednika Slobodana Jovanovića te Juraja Krnjevića. Od kraja decembra 1941. bio je lični sekretar premijera Slobodana Jovanovića pa Miloša Trifunovića. U avgustu 1943. postavljen je za prvog sekretara ambasade u Londonu. Po završetku Drugog svetskog rata ostao je u Londonu i radio kao bibliotekar i predavač za srpskohrvatski jezik, književnost i istoriju (do penzionisanja 1972. godine).

U okviru Legata sačuvan je i dnevnik koji je Kosta Pavlović vodio za vreme službovanja u Ministarstvu inostranih poslova (MIP) Kraljevine SHS/Jugoslavije, kao pripravnik/pisar, jedno vreme lični sekretar ministra Vojislava Marinkovića, od 1930. do 1934. godine. Pavlović je još tokom školovanja pokazao afinitet prema književnom radu i međunarodnoj politici. Član je jugoslovenskog studentskog udruženja za Društvo naroda od njegovog osnivanja 1925. i učesnik Skupštine Međunarodnog saveza udruženja u Ženevi. Po okončanju studija prava 1927. godine zaposlio se u MIP-u, gde je radilo već petoro članova njegove porodice, uključujući i oca Stevana Pavlovića. Interesantno je da je pod pritiskom kralja Aleksandra, tadašnji ministar Vojislav Marinković penzionisao starijeg Pavlovića, dok je mlađeg ubrzo imenovao za svog ličnog sekretara (1930–1932). Procenivši da se radi o značajnom istorijskom izvoru, istoričari Srđan Mičić i Nataša Milićević odabrali su upravo u tom periodu nastale dnevničke zabeleške da ih predstavе stručnoj i široj javnosti.

Prema rečima priređivača, Pavlović je, premda na početku svoje karijere, sa mnogo entuzijazma vodio dnevnik i već tada planirao da piše o radu ekonomiste i političara Vojislava Marinkovića (1876–1935). Više puta postavljan za ministra različitih resora u vladama Srbije i Jugoslavije, Marinković je predvodio krilo bivših naprednjaka u okviru Jugoslovenske demokratske stranke, koje je prihvatilo diktaturu kralja Aleksandra i učestvovalo u formiranju Jugoslovenske radikalne seljačke demokratije. Na čelo MIP-a je po drugi put došao 1927. godine, učestvovala je u radu Društva naroda i zastupao Jugoslaviju na sastancima Male antante. Pored toga, prisustvovao je konferencijama za reparacije, sastancima Komiteta za Evropsku uniju, kao i Konferenciji za razoružanje u Ženevi (1932).

Dok je u svom petotomnom delu *Vojislav Marinković i njegovo doba*, nastalom između 1955. i 1960. godine, Pavlović koristio informacije dobijene od svog pretpostavljenog nakon njegove ostavke na mesto ministra inostranih poslova i predsednika vlade 1932. godine, u dnevniku je beležio informacije koje je pročitao, čuo ili prenosio po službenoj dužnosti. Faktički činovnik nižeg ranga, ipak je kao lični sekretar ministra inostranih poslova bio u čestim kontaktima sa jugoslovenskim i stranim visokim državnim činovnicima i istaknutim novinarima toga vremena. Priliku da vodi razgovore o političkim temama sa ministrom pronalazio je tokom zajedničkih putovanja u inostranstvo i boravaka na Davosu, Zlatiboru, Bledu i Divčibarama. Beleške otkrivaju kako je funkcionisao MIP iznutra, ali i sam šestojanuarski režim.

Nepotpuno sačuvane arhive Dvora, Ministarskog saveta, MIP-a, Ministarstva unutrašnjih poslova, Ministarstva vojske i mornarice, Ministarstva pravde, Narodne skupštine i Senata multiplikuju značaj dnevnika Koste St. Pavlovića. Naročito ako se ima na umu da su i lične arhive sačuvane delimično, pri čemu izuzetak čini lična arhiva Milana Stojadinovića pohranjena u Arhivu Jugoslavije.

Prva beleška u dnevniku je od 1. septembra 1930. kada je Pavlović imenovan za ličnog sekretara ministra inostranih poslova na XI skupštini Društva naroda u Ženevi. U njemu su sakupljeni ne samo zvanični i nezvanični razgovori diplomata, već i nacrti odnosno prepisi važnih državnih akata, zakona, ukaza i slično. U beleškama se mogu pronaći

opisi najrazličitijih socijalnih interakcija između diplomata, poput dočeka Nove 1931. godine u američkom poslanstvu, kada je princezi Olgi ukradena „kesa od zlata sa briljantima i smaragdima. Odmah se počelo tražiti ali se ništa nije moglo naći. Pozvana je policija ali američki poslanik [Džon Rajs, 1926–1933. na dužnosti u Jugoslaviji] nije dozvolio da se pregleda posluga garantujući za nju. Georges, sekretar poslanstva, tvrdi da je stvar ukrao neko od gostiju“. Dnevnik takođe nudi autorove lične poglede na režim. Na dan izbora 8. novembra 1931. zapisao je: „Niti su nas što pitali, niti smo rekli da glasamo za listu Petra Živkovića. Jedino što smo progovorili to je da kažemo svoje ime i time smo slobodno iskazali svoju biračku volju!!!!!!“ Dosta zapisa odnosi se na raspoloženje stanovništva (demonstracije studenata, terorističko delovanje pojedinih organizacija). U poslednjem zapisu od 30. septembra 1932. Pavlović je opisao eksploziju „paklene mašine u oficirskom domu“, prilikom koje je poginuo nosač. Njemu je kofer sa eksplozivnom napravom predao izvesni čovek na Slaviji, ispostaviće se član VMRO, uz instrukciju gde da ga odnese. Prava meta su bili pitomci vojne akademije, koji su se toga dana tamo okupljali.

Istoričari dr Srđan Mičić, u čijem istraživačkom fokusu su jugoslovenska diplomatija i spoljna politika u međuratnom periodu, i dr Nataša Mičić, autorka studije o diplomati Konstantinu Foticu i brojnih radova na temu srpskog građanstva, obogatili su dnevnik Koste St. Pavlovića uvodnom studijom pod naslovom „Izazovi unutrašnje i spoljne politike u vreme diktature kralja Aleksandra“. U njoj su objašnjene karakteristike diktature, njene faze kao i sva kompleksnost na unutrašnjem političkom planu (od negativnog uticaja Svetske ekonomske krize na celokupnu jugoslovensku privredu do zaoštavanja međunacionalnih odnosa). U poglavlju o spoljnoj politici prikazani su odnos Jugoslavije i velikih sila (Italije, Francuske, Nemačke), odnosi unutar Male antante čiji je Jugoslavija bila član, jugoslovenska politika prema zemljama u neposrednom okruženju (Mađarskoj, Austriji, Grčkoj, Bugarskoj, Albaniji, Turskoj), pitanja u Društvu naroda za koja je Jugoslavija bila zainteresovana (pre svega za razoružanje i zaštitu nacionalnih manjina). Time su priređivači omogućili široj javnosti, pored stručne, da sa lakoćom čita *Dnevnik 1930–1932*.

Budući da je Kosta Pavlović u Dnevniku spomenuo brojne ličnosti, institucije i događaje, priređivači su uložili ogroman trud da prikupe i čitaocima pruže osnovne dopunske informacije o njima, odnosno da ih u okviru kritičkog aparata upute na relevantnu stručnu literaturu i izvore. Prevođi dužih telegrama, zvaničnih saopštenja, citata iz knjiga i govora državnika nalaze se na kraju knjige u vidu 18 zasebnih priloga.

Svetlana Stefanović

Саша Илић, СТРАНЦИ „ГАСТАРБАЈТЕРИ“. СТРАНА СТРУЧНА РАДНА СНАГА У ПРИВРЕДИ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1945–1950, Београд, Архив Југославије, 2020, 611.

Monografija istoričara, naučnog saradnika i arhivskog savetnika Saše Ilića (Požarevac, 1968) pod nazivom *Stranci „gastarbajteri“*. *Strana stručna radna snaga u privredi Jugoslavije 1945–1950*. objavljena je krajem 2020. godine u izdanju Arhiva Jugoslavije, jedne od najreprezentativnijih arhivskih institucija u Republici Srbiji u kojoj je, skoro punih deset godina (1996–2005), radio i autor knjige koja se sa velikim zadovoljstvom preporučuje budućoj čitalačkoj publici. Odlučivši se da izda monografiju posvećenu mestu i ulozi koju je strana stručna radna snaga imala u razvoju jugoslovenske privrede i društva u prvih pet godina po okončanju Drugog svetskog rata, čiji tekst predstavlja u manjoj meri izmenjenu doktorsku disertaciju Saše Ilića pod nazivom *Strani radnici i stručnjaci u privredi Jugoslavije 1945–1950. godine* (odbranjena 2018. na Katedri za opštu savremenu istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu), Arhiv Jugoslavije, koji ima dugu tradiciju ne samo prikupljanja i obrade već i objavljivanja arhivske građe, učinio je korak dalje objavivši rad nastao na, između ostalog, istraživanju građe sabrane u preko 40 svojih fondova. Na taj način je znanje i istraživačko umeće Saše Ilića u velikoj meri „poslužilo“ za predstavljanje dragocenih arhivskih fondova Arhiva Jugoslavije u kojima se čuva arhivska građa koja se odnosi na period postojanja jugoslovenske države u periodu posle Drugog svetskog rata. Sa druge strane, može se pretpostaviti da je izbor Arhiva Jugoslavije za izdavača predstavljao logičan izbor autora koji se profesionalno razvijao na dva „koloseka“. Ilićev profesionalni razvoj, pre